

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Віктор АНДРУЩЕНКО

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ХХІ СТОЛІТТЯ: У ПОШУКАХ ПЕРСПЕКТИВИ

У статті йдеться про нові контури, яких набуває освіта в контексті глобалізаційних та інформаційних впливів. Акцентовано увагу на п'яти принципових положеннях, які складають концептуальну канву сучасної філософії освіти та на основі яких формулюються рекомендації щодо стратегії розвитку галузі та новітніх основ державної освітньої політики.

Розвиток освіти є потребою, без задоволення якої суспільство не має майбутнього. Останнє потребує активізації зусиль держави і громадянського суспільства щодо матеріального забезпечення освіти, зростання теоретичної активності педагогів і вчених щодо прогнозування основних напрямків розвитку освіти у ХХІ столітті. Вітчизняні вчені (М. Згуровський, В. Кремень, М. Михальченко, С. Ніколаєнко, В. Огнев'юк, О. Савченко та ін.) в останні роки виступили з низкою праць, де вказана потреба осмислюється досить обґрунтованим чином.

Однак досягнути сучасність, а тим паче зробити узагальнені висновки щодо тих процесів, які щойно розпочалися, або ж знаходяться на стадії розгортання, практично неможливо. І хоча на поверхню більш-менш обґрунтованого знання про майбутнє нерідко «прориваються» досить потужні індивідуально сформовані висновки й передбачення (Зб. Бжежинський, Дж. Сорос, О. Тоффлер, Ф. Фукуяма, К. Ясперс), питання, що розглядається, все ж під силу лише колективному розуму — спільним, інтегрованим зусиллям вчених теоретичних установ та інститутів. Певні напрацювання у цьому контексті має Інститут вищої освіти АПН України, який я мав честь очолювати від його створення у 1999-ому до 2006 року. Дослідження останніх років, узагальнення теоретичного досвіду відомих зарубіжних вчених (К.-О. Апель, Г. Блуменберг, Ю. Габермас, М. Дамміт, Ж. Дерріда, А. Макінтайр, Ж.-Ф. Ліюгар, П. Рікбор, Р. Рорті, Х. Патнем, М. Фуко та ін.) та українських теоретиків (В. Горбатенко, Ю. Левенець, М. Михальченко, В. Пазенок, Ф. Рудич, С. Телешун, А. Толстоухов та ін.) дозволяють зробити певні узагальнення. Зупинюсь на цьому більш детально.

Наша епоха характеризується, насамперед, такими фундаментальними явищами (процесами), як глобалізація та інформаційна революція. Їх вплив на всі сторони життя виявляється таким потужним і всеохоплюючим, що жоден з процесів, що відбувається, не може бути раціонально пізнаним без їх адекватної рефлексії в контексті означених процесів. Економіка і політика, міжособистісні відносини і мораль, культура і мистецтво, побутові процеси і т.п. у буквальному розумінні цього слова «знаходяться в полоні» глобалізаційних та інформаційних впливів, не можуть не реагувати на них, навіть за умови політичного захисту, що практикується окремими державами. Не є виключенням і освіта. Трансформуючись під впливом глобалізаційних та інформативних технологій, система освіти набуває нових контурів, щоправда, далеко не однозначних як у контексті їх сьогоденного значення, так і в більш віддаленій перспективі.

Характерно, що вплив означених явищ зумовлює чи не миттєву трансформацію життєвих процесів. Суспільні зміни, зазначає видатний американський футуролог О. Тоффлер у своїй знаменитій книзі «Шок майбутнього», відбуваються настільки швидко й так радикально, що шокують людину, яка втрачає розуміння сенсу життя, світогляду, базових цінностей. Які ж ці зміни? І в чому їх сенс? Досить об'ємну й обґрунтовану відповідь на це питання дає відомий російський дослідник П. Гуревич. У передмові до книги Тоффлера з характерною назвою «Бог поразительных перемен» він пише: «... Ви прокидаєтесь ранком і знаходите, що світ, який довгий час сприймався як тло вашого життя, стає іншим... Причому в рекордні терміни, буквально миттєво... Ви йдете до магазину і вражаєтесь тим, як виросли ціни... Телефонує давня знайома й з гордістю повідомляє, що колишня трійочниця стала валютною проституткою... Вона ж назвала «дурною» подругу, яка вступила до аспірантури... Колишній спеціаліст з атеїзму носить православну борідку... Викладач наукового комунізму керує кооперативом... Дівчина, яку взяли на роботу у фірму, отримала запрошення переспати з шефом. «З якої речі?» — дивується вона. Їй відповідають: «Ти що, психована!»... Раптово змінюється весь уклад звичного життя... Душа не встигає за змінами... Разом змінились усі цінності... Вчитель іноді не знає, що він має тепер розповідати дітям...», — робить висновок вчений.

І справді, ми стоїмо на порозі нового повороту історії, дивовижної трансформації соціуму, всебічної зміни всіх форм соціального та індивідуального буття. Глобалізація, інформаційна революція, волоконний зв'язок, надшвидкості турбо-реактивної авіації, нано-технології змінюють образ світу й звичні контури нашого буття в ньому, а головне — змінюються фундаментальні основи відтворення людини як біологічного й антропологічного типу. І доки ми не усвідомимо сенсу того, що відбувається, не сформуємо бодай теоретично, як говорять синергетики, «порядку із хаосу», ми ніколи не вибудуємо систему освіти, яка б забезпечила більш-менш задовільну підготовку людину до життя.

Виокремлюючи й переосмислюючи ціннісно-орієнтаційний контекст сучасного життєвого процесу, слід враховувати дві групи відносно самостій-

них і, разом з тим, органічно взаємопов'язаних реалій — зовнішніх і внутрішніх, своєрідне поєднання яких на рівні побутової свідомості й теоретичного аналізу формує той своєрідний «дух епохи», з якого й витікає нинішня філософія освіти як загальна настанова її стратегічного розвитку.

Зовнішні реалії суперечливі. Десятки й сотні народів і культур живуть так, як жили їхні батьки, діди, прадіди, не змінюючи уклад свого життя впродовж століть, а в деяких випадках навіть тисячоліть. Разом з тим, зберігаючи власну ідентичність, вони пильно «придивляються» до тих змін, які відбуваються у світі, намагаються вловити їх сенс, залучити до власного практичного досвіду. Ініціаторами прогресивних інновацій, як правило, виступають так звані цивілізаційні народи. Саме вони змінюють загальний контекст епохи, причому не лише у власних державах, але й долаючи пасивний чи активний опір консервативних народів у світовому вимірі. Різкі зміни викликають, як писав О. Тоффлер, «шок перед майбутнім», помірковані готують для них відповідний ґрунт. Єдність першого і другого якраз і формує загальні тенденції змін, пізнання яких дозволяє наблизитись до сприйняття «духу епохи», відобразити його в логіці понять.

За нашими дослідженнями, слід виділяти й аналізувати як найбільш актуальні й значимі три групи процесів світового рівня, єдність яких змінюють світогляд, ціннісний контекст епохи, логіку історії.

Перша з них охоплює ситуацію глобалізації світу й інформаційної революції, *розпаду останніх імперій*, в тому числі й СРСР, відмови людства від таких форм організації життя, як тоталітаризм і авторитаризм, подолання зневаги до особистості, її свободи та демократичних цінностей. Сюди ж я відношу переосмислення філософії розгорнутих форм технократизму, з його техногенними й екологічними загрозами і катастрофами, а також кризу економічних систем, заснованих на державній формі власності й адміністративному регулюванні.

Друга група нових світових реалій, що підлягають переосмисленню, охоплює конструктивний процес динамічного *утвердження ринкових відносин, демократичних форм організації влади й управління*, підйому авторитету особистості, толерантної взаємодії народів, держав і культур у відкритому й прозорому (завдяки глобалізації та інформаційній революції) міжнародному просторі.

Нарешті, третя група реалій, що змінює ціннісний контекст епохи і має враховуватися як висхідна настанова формування новітньої парадигми розвитку освіти, пов'язана з *утвердженням України не лише як локальної, але й як європейської і світової цивілізації*, яка має власну ідентичність, національний характер і культуру й, вибудовуючи свій власний державний дім, має потребу у власних національних системах науки, освіти і виховання підростаючого покоління.

Внутрішні змінні реалії постають, насамперед, як результат активної — але вкрай суперечливої! — творчості народу і його еліти впродовж останнього п'ятнадцятиріччя українського державотворення. Наврядчи хтось буде заперечувати той факт, що за ці роки наше суспільство змінилось докорінно.

Економіка і політика, наука і культура, взаємовідносини між людьми і мораль, стали практично іншими як за змістом, так і за формою їх реалізації у процесі соціальної практики. Традиційні цінності, виховані радянською системою, все більш помітно поступаються західним стандартам. Здавалося б, у цьому немає нічого загрозливого. Насправді ж, це не зовсім так. Західний світ делегує в нашу культуру, як правило, вже відпрацьовані або примітивні завоювання. Справжні ж цінності західної культури залишаються для нас, як і раніше, недоступними. Жодна з країн світу не поділилась з Україною, скажімо, власними серйозними здобутками в галузі науки; не подарувала жодної високої технології; не запропонувала спільного використання новітньої техніки. І це незважаючи на відмову України від продовження ядерних досліджень, від ядерної зброї, на закриття Чорнобильської атомної станції, інші прогресивні ініціативи держави. З іншого боку, під впливом сумнівних (а може, і злочинних!?) порад західних експертів Україна здійснила ряд хибних інновацій, які вкрай негативно позначились на економічному житті народу, його політиці та культурі.

Не менш суперечливими є й ті зміни суспільного життя, які здійснювались, як кажуть в народі, «самотужки», в силу власного розуміння ситуації і власними зусиллями. «Доморошені ділки», які в силу різних обставин прорвались до ключових посад у Верховній Раді, Кабінеті міністрів чи в органах місцевого самоврядування, своїми некомпетентними діями збурили українське суспільство, що, здається, вже стало на останню сходинку свого соціального, матеріального і морального падіння. Країну захопила хвиля казнокрадства, окозамилування, хабарництва, зубожіння широких верств населення, наростання бездуховності. Застаріла матеріальна база колишнього виробничо-економічного комплексу, яка свого часу все ж забезпечувала мінімальні потреби населення, сьогодні знаходиться у зруйнованому стані або ж розкрадена. За оцінками народних мас, вищий орган управління державою — Верховна Рада — постає нині у вигляді анклаву випадкових особистостей або ж представників кримінальних кіл, бізнесменів, які здобули свої капітали злочинним шляхом. Довіра народу до влади в широкому розумінні цього поняття має нині віртуальний характер.

Жити у такій країні важко, Але ж іншої немає! Для людей, які навіки пов'язали свою Долю з Україною і не збираються покидати її у скрутні часи. Ми маємо жити і творити, долати негаразди й утверджувати спосіб життя, достойний наших предків і тієї великої культури, якою завжди славилась Україна в Європі й у світі. Жити — це працювати, виховувати дітей, розвивати культуру, вибудовувати нові відносини між собою та іншими народами світу. Це означає готувати до життя нові покоління, навчати і виховувати їх відповідно до суспільного ідеалу, сформованого кращими представниками української мислячої еліти.

Освітній процес при цьому має віддзеркалювати реальний характер життєвого процесу, його суперечності, негаразди, позитивні і негативні тони і відтінки. Дитина, що навчається, має бути зорієнтована в тому, що вона побачить за межами школи, з якою реальністю їй треба буде мати справу, коли

вона вступить у самостійне життя. Вона повинна бути готовою до подолання труднощів, що зустрінуться на її шляху. Разом з тим, школа, система освіти мають бути романтичними в тому розумінні, щоб дитина не відривалась від ідеалу, вірила у прекрасне, надіялась на добро і прагнула до любові.

Переосмислення означених реалій і відтворення нового світоглядно-філософського контексту, що може бути прийнятий у вигляді нової парадигми розвитку освіти, викладений нами у таких фундаментальних працях, як: «Філософія» (2005 р., 5-те видання, за ред. І. Надольного та В. Андрушенка й при участі М. Михальченка, В. Ярошовця та ін.); «Соціальна філософія. Історія. Теорія. Методологія» (автори — В. Андрущенко, М. Михальченко, Л. Губерський. К., 2006. 3-те видання); В. Андрущенко. Історія соціальної філософії. — К., 2000. Його ж: Великі філософи. — К., 2005; В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. Культура. Ідеологія. Особистість. — К., 2003; «Філософія політики» (Відп. за випуск В. Андрущенко. В 6-ти т. К., 2003–2004; «Науково-освітній потенціал нації». — В 3-х т. — Друге видання. — К., 2005; «Словник соціальних термінів» — Третє вид. — Харків, 2005 (За ред. В. Андрушенка); «Історія філософії. Словник». (За ред. В. Ярошовця. — К., 2005).

Враховуючи органічний зв'язок наукової проблематики, співпрацю відділів Інституту вищої освіти, а також нашу власну довготривалу наукову співпрацю з М. Михальченком, до цих видань я б додав публікації останнього: «Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы?» (2001) та «Україна як нова політична реальність: запасний гравець Європи» (2004).

У результаті поглибленої філософської рефлексії сучасних світових і вітчизняних реалій, змісту феномену «освіти», місця і ролі останньої в сучасній Україні і в контексті нових світових реалій були сформовані філософські засади, на основі яких формувались рекомендації щодо стратегії розвитку галузі та новітніх основ державної освітньої політики. Маю підстави звернути увагу на п'ять принципових положень, які складають концептуальну канву сучасної філософії освіти:

– сучасну систему освіти України слід розглядати у контексті її становлення і розвитку (трансформації, модернізації); враховуючи нові світові реалії, рішуче відмежовуючись від колишньої надмірної ідеологізації, адміністрування та авторитаризму, й одночасно спадкоємно переймаючи й продовжуючи все те, що складало гуманістичне надбання минулої епохи, вона збагачується новітніми світовими надбаннями й утверджується як система національна, що владно заявляє про власну конкурентоспроможність у європейському і світовому освітньому просторі; основні напрями модернізації освіти у першій третині ХХІ століття визначають Болонські домовленості, які виконуються в Україні за умови збереження національної педагогічної матриці і тих переваг, якими система освіти України завжди славилась в Європі й у світі;

– сутність сучасного процесу навчання складає не лише збагачення особистості певною сумою знань чи формування навиків практичної діяльності, а всебічна підготовка людини до життя у глобалізованому інформацій-

ному просторі через створення рівних умов доступу до якісної освіти, забезпечення освіти впродовж життя, формування толерантного світогляду і дискурсного характеру взаємодії народів і культур;

– філософське підґрунтя навчально-виховного процесу складають принципи пріоритету людини як особистості, свободи вибору цінностей, реалізації можливостей саморозвитку, єдності національних та загальнолюдських інтересів, системності, взаємозв'язку теорії та практики, гуманітарного і природничого знання; навчальний процес здійснюється на основі плюральної методології соціального пізнання, факторного аналізу суспільних явищ, усвідомлення цивілізаційної єдності людської історії, толерантності у взаємодії народів і культур, дискурсної форми (технології) організації навчання та виховання особистості;

– останнє потребує активного переоблаштування навчально-виховного процесу на засадах інформаційних технологій та мовних стратегій, розробки та впровадження інтегративних курсів та лекторіїв, підвищення ролі самостійної роботи студентів та навчальної практики.

Зазначені висновки та рекомендації обґрунтовано такими науковими доробками, як монографії: В. Андрущенко. Роздуми про освіту. — К., 2005 (48,8 д. а.); В. Лутай. «Основной вопрос современной философии. Синергетический подход» (К., 2005. — 12 д. а.). Результати розробки теми отримали апробацію на ряді наукових форумів, зокрема у Києві, Львові, Одесі, Харкові, Івано-Франківську. Загалом за темою дослідження відділом змісту, філософії та прогнозування вищої освіти Інституту вищої освіти АПН України опубліковано: монографій — 10; підручників — 5; статей — 250; проведено конференцій — 6; захищено дисертацій: докторських — 4, кандидатських — 15. У ході дослідження проблематики нами організовано науковий часопис «Філософія освіти»; створено спеціалізовану вчену раду із захисту кандидатських та докторських дисертацій; за ініціативою відділу в номенклатурі спеціальностей ВАК України відкрита спеціальність 09.00.10 — філософія освіти; в Інституті вищої освіти відкрито аспірантуру та докторантуру із зазначеної спеціальності.

У межах співпраці Інституту вищої освіти з провідними університетами України відкрито науково-дослідний Центр філософії освіти в Харківському національному університеті імені Г. Сковороди та лабораторію в Хмельницькому гуманітарно-педагогічному інституті; створено кафедру філософії освіти в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова та Центральному інституті післядипломної педагогічної освіти. У ході виконання теми відділом розгорнуто міжнародне співробітництво зі спорідненими науковими підрозділами таких країн, як Російська Федерація, Республіка Білорусь, Канада, Словаччина, США. Із співробітниками Інституту філософії РАН, зокрема, проведено дві наукові конференції та три міжнародні семінари з питань постнекласичної раціональності та можливостей синергетики як методології в освіті; з університетом Квінт (Канада) підготовлено підручник «Основи демократії» та проведено 6 наукових конференцій-шкіл; підготовлено близько 250 лекторів курсу «Основи демократії», який читається у близько 100 вузах України. Дослідження теми «Філософські засади трансформації вищої

освіти в Україні на початку ХХІ століття» досить актуальна як у науковому, так і в соціально-педагогічному аспектах, оскільки проблема зумовлює відшукування шляхів і способів вирішення сучасних завдань розвитку вищої освіти, що постійно виникають у глобалізаційно-інформаційному мультикультурному просторі.

В. Андрущенко. Философия образования XXI столетия: в поисках перспективы

В статье рассматриваются новые контуры, которые приобретает образование в контексте глобализационных и информационных влияний. Акцентировано внимание на пяти принципиальных положениях, которые составляют концептуальную канву современной философии образования и на основе которых формулируются рекомендации относительно стратегии развития сферы образования и новейших основ государственной образовательной политики.

Viktor Andrushchenko. Philosophy of Education in the XXI-st Century: searching for prospects

The new contours of education formed in the context of globalisation and informational challenges are analysed in the article. The emphasis is made on five essential principles, which present the conceptual basis of the modern philosophy of education and on a basis of which the recommendations as for the strategy of education development and design of the new public education policy are suggested.